

Çorum ve Çevresinde Anadolu Selçuklu Dönemi Düşünce ve Kültürünün Oluşumunda Bazı Yapılar Üzerine Yorumlamalar

MUSTAFA KEMAL ŞAHİN*

Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Aydın, Türkiye
mksahin@adu.edu.tr, +90 (256) 212 84 98 - 1821

Özet: Orta Karadeniz Bölgesi (Çorum-Amasya-Tokat-Samsun-Sinop-Kastamonu) liman kentleri yanı sıra, bir anlamda Anadolu'ya girişin ve yayılım sağlandığı yer olmasıyla da önemli alanlardandır. Bu nedenle söz konusu bölge de yapıların sayısal oranın ve tipolojik çeşitliliğinin belirlenmesi bölge de düşünsel, toplumsal ve mimari alanında Selçuklu varlığının ortaya konulması önemlidir ve araştırmamızın asıl amacını oluşturmaktadır. Söz konusu bölgede döneme ait eserler çoğu araştırmalara konu edilmiş olmasına karşın genelinde bölgeye yönelik bir araştırmamızın yapılmadığı, Anadolu Selçuklularının mimari verilerinin diğer bir deyimle Selçuklu varlığının, dokusunun nasıl bir gelişim gösterdiği incelenmemiştir. Orta Karadeniz Bölgesi'nin önemli yerleşim yerlerinden olan Çorum ve çevresinden günümüze sayılı yapıtlar gelebilmiş olmasına karşın, bunların çok azı bilinmekte, ayrıntılarına inilmediği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu, Orta Karadeniz, Tipoloji, Çorum, Araştırma

Abstract: Mid-Black Sea Region (Çorum-Amasya-Tokat-Samsun-Sinop-Kastamonu) are places of significance in addition to being port cities, they are the doors opening to the expanding settlement in Anatolia. Determining the proportion of the architectural bodies and typological diversity in the region pose significance in revealing the intellectual, sociological and architectural Seljukid presence, which forms the subject matter of this research. Despite the the fact that a great of researches have been conducted in the aforementioned region, not any research on the development of Seljukid architecture has not yet been conducted. In tje environs of Çorum, one of the significant Seljukid settlement, has a number of surviving architectural bodies; however very few of them are known and examined in detail.

Key Words: Seljukid, Mid-Black Sea, typological, Çorum, Survey

Giriş

Orta Karadeniz Bölgesi (Çorum-Amasya-Tokat-Samsun-Sinop-Kastamonu) liman kentleri yanı sıra, bir anlamda Anadolu'ya girişin ve yayılım sağlandığı yer olmasıyla da önemli alanlardandır. Bu nedenle söz konusu bölge de yapıların sayısal oranın ve tipolojik çeşitliliğinin belirlenmesi bölge de düşünsel, toplumsal ve mimari alanında Selçuklu varlığının ortaya konulması önemlidir ve araştırmamızın asıl amacını oluşturmaktadır. Söz konusu bölgede döneme ait eserler çoğu araştırmalara konu edilmiş olmasına karşın genelinde bölgeye yönelik bir araştırmamızın yapılmadığı, Anadolu Selçuklularının mimari verilerinin diğer bir deyimle Selçuklu varlığının, dokusunun nasıl bir gelişim gösterdiği incelenmemiştir. Diğer yandan Trabzon Rum İmparatorluğu ile komşu olması, Kırım'daki Suğdak ile kültürel ve ticari ilişkiler bölgenin önemini artırıcı diğer etmenler olarak değerlendirilebilir.

Anadolu Selçuklularının varlığının kanıtlayıcıları ve günümüze gelebilen yapıtlarından Selçuklu sanatının belirli ilkelere ve programlara bağlı kalınarak gerçekleştirildikleri belirlenebiliyor. Günümüze değin 1100 yapının varlığının saptanması (BAYBURTLUOĞLU, 1981: 941-949) bu düşüncenin ortaya konulmasında son derecede önem taşıyor.

Orta Karadeniz Bölgesi'nin önemli yerleşim yerlerinden olan Çorum ve çevresinden günümüze sayılı yapıtlar gelebilmiş olmasına karşın, bunların çok azı bilinmekte, ayrıntılarına inilmediği görülmektedir.

Bu düşünceden hareketle, “Orta Karadenizde Anadolu Selçuklu Dönemi Yapıları: Çorum-I Bölgesi” (Alaca-Mecitözü-Sungurlu ve Merkez ilçelerinde) başlıklı yüzey araştırması 14.08.2017-23.08.2017 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir¹ (Harita:1).

Konuya geçmeden önce bölgenin tarihine kısaca değinmek gerekmektedir. Bölgede, Büyük Güllücek, Boğazköy, Alacahöyük, Eski Yapar, Kaya Pınar, Kuş Saray önemli Kalkolitik-Bakır Taş Çağı (M.Ö.4000-3000), Alacahöyük Eski Tunç Çağı II/III (2500-2000) yerleşimleri yer almakla birlikte M.Ö.2000 yıllarında Hattiler daha sonra, Hititlerin egemenliğinde Hattuş (Boğazköy) yerleşkesi önde geliyor (DARGA, 1985). Hititlerin 1200 yılında yıkılışından sonra Frig egemenliği başlar. M.Ö.676 yıllarında Frig Devletinin Kimmer saldırısına uğraması üzerine 546 yılında Persler yönetime son verir. M.Ö.302 yılından sonra (ŞAHİN, 1993: 373.; ULUÇ, 2015: 19-48) Galatlar istilası olur. Ardından Pontus ve Roma egemenliği sürer² Bizans döneminde “*Eukhaita*” adındaki yerleşimin neresi olduğu konusunda kesinlik bulunmazken Elvan Çelebi yada Avkat köyleri yakınlarında veya bugünkü Çorum merkezi olabileceği önerisini Ö. Bakırer, J.G.C Anderson, H. Gregone, H. Cumont ve S. Vryonis’in anlatımlarına dayanarak ileri sürer ve yörenin Aziz Theodore kültürüne bağlılığı, dinsel ve ekonomik nedenlerle İmparator Heraclius (610-614) döneminin etkilerinden veya varlığından söz eder (BAKIRER, 2015: 53). Cemilbey köyü yakınında Saçayak boğazında “Hocanın Pınarı” denilen yerde bulunan 45 adet sikkenin 40 adedi Romanos III Argyros (12 Kasım 1028- 11 Nisan 1034), geriye kalan beşi Konstantinos X Doucas (23 Kasım 1059- 23 Mayıs 1067) dönemine ait olduğunun belirtilmesi (ATALAY, 1985: 65). olasılıkla bu yıllarda bölgenin Bizans egemenliği altında olduğunu gösterebilir. Fakat konuyla ilgili yayınlarda bu imparatorlar döneminde Çorum ile ilgili anlatımlar yer almamıştır (OSTROGORSKY, 1986: 297-300, 316-318.; KOMNENA, 1996: 100).

Danışmendliler’den Ahmet Gazi, 1075 yılı dolaylarında Amasya’yı fethetmiş, Çorum’un Amasya ile birlikte ele geçirildiği, Emir Tutak ya da Emir Artuk tarafından 1072’den sonra bu bölgenin fethedildiği şeklindedir (ŞAHİN, 1993: 373, 374.; BAKIRER, 2015: 58-59). Olasılıkla bu süreçte, Kanlı Türkleri ile ilintisi olabilecek Kanlı Osman (Şanlı Osman), Oğuz boyları kökenli Şihli Cerit (Atalar) ve Bayat gibi yerleşim yerleri dikkati çekmektedir (ERÖZ, 1984: 43-53). 25 Haziran 1101 tarihinde Ankara- Kırıkkale ve Çorum üzerinden ilerleyen haçlı ordusu 5 Ağustos 1101 tarihinde I. Kılıç Arslan komutasındaki Selçuklu ordusu tarafından Merzifon önlerinde yenilgiye uğrattırılır (DEMİRKENT: 37, 39-42). İlerleyen yıllarda kentte imar etkinlikleri konusunda gelişmeler görülmesine karşın, yine de yeterli düzeyde gelişmemesinin kuşkuyla karşılanması gerekmektedir (BAKIRER, 2015: 61). XIII. yüzyılın ikinci yarısında Şeyh Bedreddin isyanı ve Moğol istilası Çorum ve çevresinde de etkili olmuş, buranın ismi “Rum Vilayeti” olarak adlandırılan, Kayseri-Niğde- Aksaray- Larende- Akşehir- Sivrihisar- Beypazarı- Çankırı ve Tokat içerisinde geçmektedir. Bölgenin toplumsal yapısının Türkmen, Moğol, eski Danışmendli sülalelerinin devamı olan kabileler, köylerde yaşayan çiftçiler ile kentlerde yaşayan ticaret, bağ-bahçe, vakıf kurumlarından geçinenlerden oluştuğu ifade edilmektedir (BAKIRER, 2015: 62). Bölgenin bakır madeni bakımından zengin olması Anadolu Selçuklu döneminde darphane veya Çorum darphane sikkeler konusunda da düşüncelerin oluşmasına yol açmakta, fakat bu konu da var olan bilgilerimiz sınırlı kalmaktadır. Daha sonra Aksaray, Bayburt, Gümüşhane, Develi Karahisar, Canik, Zile, Ürgüp, Şarki Karahisar, Harput, Merzifon, Niksar, Samsun, Sinop, Erzurum, Divriği, Kırşehir, Darende, Konya, Bârân kentleri ile birlikte Çorum’da Eratnalıların egemenliği altına girer (GÖDE, 1994: 68, 69). Ardından Osmanlıların egemenliğine geçer. Bu süreç içerisinde toplumsal yapıda bir karışıklık izlenmekte, bu karışıklığın yapıtlara yansımaları özellikle tipolojik yönden araştırılması gereken diğer yönüdür. 1392 yılında Çorum sınırları içerisinde Kırkdilim Kalesi önünde Kadı Burhaneddin ile Osmanlılar arasında yapılan savaşta Osmanlıların yenilgisi olsa da (UZUNÇARŞILI, Büyük Osmanlı..C.2, 277), 1413 yılında Çelebi Sultan Mehmet’in Osmanlı devletinde birliği sağlamasından sonra Çorum ve İskilip taraflarında yaşayan Kara Tatarlar Çelebi Mehmet tarafından Rumeli’ye geçirilip 1416’da Filibe ve çevresine yerleştirilmiştir. 1420 yılındaki Şeyh Bedreddin isyanı sonrasında 1461 yılında Trabzon fethedilince Çorum’dan Trabzon’a nüfus hareketi yapılmış (ŞAHİN, 1993: 374.; UZUNÇARŞILI, Osmanlı...C.1, 347-349, 363-366) 1509 yılında Şahkulu isyanı (UZUNÇARŞILI, Büyük

¹ Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 29.06.2017 tarih ve 94949537-161.01 (161.01.18) E. 131879 sayılı yazılarına bağlı olarak Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kemal Şahin’in Başkanlığında, Bakanlık Temsilcisi Sanat Tarihçi Rafet Karaçalı, Sanat Tarihçi Yusuf Bakıcı ve 19.08.2017 tarihinde ekimize katılan Arkeolog Hüseyin Özkan’ın katılımı ile gerçekleştirilmiştir.

² Hititler konusunda kuşkusuz çok yaygın bulunmakla birlikte başlıcaları için bkz; Darga, 1985.; Naumann, 1985.

Osmanlı....C.2, s.257, 258), XVI. yüzyılın ortalarında Tokat- Amasya- Çorum üçgenini çevreleyen yöreler bölgesi öğrenci ayaklanmalarının merkezlerinden birisi durumundadır. XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki Suhte ayaklanmaları, XVII. yüzyılın başlarında Celali isyanlarının önemli etkileri ve sonuçları görülür (HAMMER, 1991: 346-349.; ŞAHİN, 1993: 374.; AKDAĞ, 1995: 162, 168-169, 386-387.; VATİN, 1995: 139-141). XVII. yüzyıl boyunca Çorum Sancağına bağlı yönetim anlayışı sürerken 1841 yılında sancak Sivas'tan alınıp Ankara'ya bağlanır. 1864 yılında çıkarılan Teşkilat-ı Vilayet Nizamnamesi sonucunda İskilip Çankırı, Osmancık Amasya, Çorum merkezi Yozgat sancaklarına bağlanır. XIX. yüzyıl içerisinde Çorum ve çevresi ekonomik yönden gelişmiştir (AKTÜRE, 2015: 123-125). Bir takım çete hareketlerine karşın Ulusal Bağımsızlık savaşının kazanılmasında Çorum önemli yer tutar (TEKELİ, 2015: 169, 170.). 335, 499, 503, 506, 528, 551, 1075, 1415, 1446, 1509, 1513, 1559, 1579, 1585, 1598, 1793, 1800, 1824, 1870, 1877, 1887, 1890, 1901, 1908, 1939 ve 1943 yıllarında Tokat- Amasya ve Çorum illerinde oluşan depremlerin (ERGİN-GÜÇLÜ- UZ, 1967: 12-34.; DÜNDAR, 2004: 2). ve 1619 yılındaki şiddetli yağmurun (DÜNDAR, 2004: 2.) kuşkusuz yapılar üzerinde de olumsuz etkileri olmuştur.

Bölge bulunan Anadolu Selçuklu dönemine ait eserler üzerine yaptığımız çalışmalarda (ŞAHİN, 2004: 15-36.; ŞAHİN, 2006B, 427-447.; ŞAHİN, 2007: 543-578.; ŞAHİN 2008A, 275- 290.; ŞAHİN, 2008B 641-655.; ŞAHİN, 2010A, 73- 92.; ŞAHİN, 2010B, 409-444.; ŞAHİN, 2010C, 53-70.; ŞAHİN, 2012A, 701-715.; ŞAHİN, 2012B, 603-633.; ŞAHİN, 2014A.; ŞAHİN, 2014B, 369-419.; ŞAHİN, 2015: 467-515.; ŞAHİN 2017: 1429-1457). konu çeşitli yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır. Ancak bu verilerin genelinde ele alınması gerekmektedir. Yazıtlardan ve yayınlardan toplam 180 (Yüz Seksen) yapı belirlenmiş (ŞAHİN, 2014, 369-419), söz konusu yapılar; *Çorum-Amasya-Samsun-Sinop-Kastamonu ve Tokat* (Harita-1) sıralamasına göre, önümüzdeki yıllarda tipolojik-mimari ve süslemeleri yönüyle incelenerek, kültürel özellikleri ortaya konulmaya çalışılarak Selçuklu potansiyeli belirlenecektir.

Alaca/Hüseyin Gazi Medresesi

Hüseyin Gazi Medresesi, Alaca ilçesinin yaklaşık 3. Km. güneyinde bulunan Söğütlü beldesinde yer almaktadır³ (Harita:2⁴, Resim:1,2)⁵. Kesin yapım yılı bilinmeyen yapı için XIII. Yüzyılın ortaları (KURAN, 1969: 77-79) önerilmiştir. Açık avlulu, bir/iki (?) eyvanlı ve tek katlı medrese plan⁶ özelliğindedir (Çizim:1, Resim:1,2) . Medresenin kuzey yanına bitişik ikinci yapı imaret (aşhane) olarak değerlendirilmiştir (KURAN, 1969: 77-79.; Gündoğdu, “Alaca- Hüseyin Gazi Külliyesi....544-564). Bu yönüyle Anadolu'da ve bölge de medrese grubu içerisinde ayrıcalık kazanıyor. İlk yapım özelliğini koruyan taçkapı ise mukarnas kavsaralı taçkapılar içerisinde değerlendirilmekle birlikte iki renkli taş işçiliği ve sivri kemerli girişi ile dikkati çekiyor. Taçkapı da mukarnas kavsaara kısmındaki insan yüzü mask uygulaması dönem sanatının özelliklerinden birisi olarak yansıyor (ŞAHİN, 2013: 473-498). İç mekan özelliklerinin çoğunu yitirmiş durumdadır.

Kalehisar Ören Yeri⁷

Alaca İlçesinin Mahmudiye Köyü yakınlarında Kalehisar köyünün yaklaşık 3 km. doğusunda Kale mevkiinde yer alan medrese ve diğer yapılar Anadolu Selçuklu kent mimarisi özelliklerini oluşturduğu için (ÖZCAN, “Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme....89-101). özelinde bölgede, genelinde de Anadolu mimarisinde önem taşımaktadır. Medrese, han yapısı günümüze gelebilmesine karşın, cami, hamam, çini

³ Hüseyin Gazi Medresesi-17.11.1978/A-1401 kararla tescil edilmiştir. Çorum Kültür Envanteri-313

⁴ Koordinat: 36T0655357D 4445283K/WP 9 655327E 4445241N

⁵ Koordinat Bilgileri ED50 6 derecelik dilime esas Türkiye Koordinatları sistemine uygun olarak alınmıştır. Alımda Magellan Explorer 110 GPS Navigation aleti kullanılmıştır. Ayrıca noktalar GPS haritaları dışında Google Earth'den alınan haritalar ile de desteklenmiştir. Siyah renkli olanlar yerinde alınan koordinatları, kırmızı renkli olanlar ise daha sonradan GSP'in bilgisayara Vantage Point programı aktarımı sonucunda alınanları belirtmektedir.

⁶ İncelenen yapıların en son ölçüleri alınmış, çalışmalar tamamlandıktan sonra ilerideki çalışmalarda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

⁷ Kalehisar (Behramşah) Külliyesi- 10.5.1975/8440 kararla tescil edilmiştir. Çorum Kültür Envanteri-s.257.

fırınları ve mezarlık alanlarının yerleri belirlenebiliyor. Yüzeyde halen tarımsal çalışmaların yapıldığı buna bağlı olarak çeşitli özelliklerde seramik parçalarına rastlanıldı (Harita:3, Resim:3,4).

Alaca/ Kalehisar Medresesi

Kesin yapım yılı bilinmeyen medrese XIII. Yüzyılın ilk yarısına verilmekle birlikte açık avlulu, iki eyvanlı ve tek katlı medreseler arasında sınıflandırılıyor (Sözen, 1970: 114-117.; A. Kuran, XIII. Yüzyılın sonlarını öneriyor. KURAN, 1969: 63-65.; ASLANAPA,1968: 1-5) (Harita:4⁸, Çizim:2, Resim:5,6). Kaliteli bir işçilik yansınamakla birlikte, yapının bazı sorunları da bulunuyor. Güney yönüne doğru daralması, batı yönünde ki bölümlerin uzantı yapması ve bazı mekanların büyük tutulmasının nedenleri üzerinde düşünmek gerekiyor. Buna karşın Çorum bölgesinde az rastlanan Selçuklu medreselerinden birisi olması yönüyle de özelleşiyor.

Alaca/ Kalehisar Kervansarayı

Kalehisar Kervansarayının (Harita:3)⁹ varlığı yine 1965-1966 yılı kazılarında belirlenmiştir . Yapım yılı/dönemi ve plan özelliği sorunlu görünüyor. Planı kuzey- güney yönleri doğrultusunda, üç bölümlü uzun bir dikdörtgen halindedir (Çizim:3,Resim:7,8). Kapalı (ahır) bölüm (?) kare biçimli ve iki sıra halindeki altı paye ile üç sahına ayrılmış durumdadır. Açık (avlu) bölümün girişi yandan olmakla birlikte avlunun iki yanında altı sıra halinde iki yönlü üzeri beşik tonozlu alanlar bulunuyor (Resim:8). Yapısal taş işçiliği yönünden yine yakınındaki yapılarla benzerlik gösteriyor.

Alaca/ Kalehisar Hamamı

Kalehisar'da 1965-1966 Temmuz aylarında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan ve hamam olduğu belirtilen yapı kalıntısının sadece dört eyvanlı sıcaklık kısmı belirlenebilmiş, yapının üst örtüsü hakkında da fazla bilgimiz bulunmuyor. Diğer yandan düzgün taş işçiliği göstermemesi bakımından yakınında bulunan yapılarla benzerlik göstermesi aynı yıllarda tasarlandığı yorumu veriliyor (ASLANAPA, 1968: 12-14)¹⁰ (Çizim:4, (Resim:9,10).

Kale

Doğal bir alan üzerine kurulu olan kalenin (Harita:3)¹¹ yerleşim izlerinin Hitit dönemine kadar gittiğini kaledeki kalıntılar kanıtıyor. Olasılıkla Anadolu Selçuklu dönemi içerisinde bir mescit yapılmıştır (Resim:12,13). Bölgeye egemen durumda olan kalenin konumu da önemli. Diğer yandan yapılar topluluğu kalenin güneyinde yer alırken, kuzeyinde yerleşim izlerine rastlanmaması ilginç görünüyor.

Kalehisar (Karahisar) askeri- stratejik özelliği yanı sıra alım-satım, ticaret merkezi olma özelliğinde olan (Karahisar-1 Yavaş, Karahisar-1 Sahip, Karahisar-1 Köğonya, Karahisar-1 Osmancık, Karahisar-1 Teke, İnce Karahisar ve Sivrihisar bu özellikte kentler olarak belirtilmektedir. (ÖZCAN, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme...89-101.; İLTER, 1988: 535-570) önemli bir Anadolu Selçuklu kenti olması yanı sıra aynı zamanda bir çini merkezi olduğu bilinmektedir. Cami, medrese, han gibi çeşitli yapıların görüldüğü kent üzerinde, farklı yapı tiplerinin belirlenmesi için kent üzerindeki çalışmaların sürmesinin gerekliliği beliriyor. Diğer yandan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. Kılıç Arslan, I. Alaeddin Keykybad, III. Gıyaseddin Keyhüsrev ve İlhanlı dönemlerine ait ele geçen sikkeler (KÖSEOĞLU, 1938: 37-41.; Köseoğlu, "Karahisar Temürlü'de İlhanlılara...1938, 286-288) kentin özellikle ticari boyutunu yansıtan özellikte, diğer yandan Kalehisar darplı

⁸ Koordinat Medrese:36 T0645708 D 4459089 K/WP19 645811E 4459126N.

⁹ Koordinat Han:36T0645780 D 458977 K/WP20 645782E 4458953N

¹⁰ Günümüzde hamamın yeri kesin belli değildir.

¹¹ Koordinat 36T 06454410 D 4459024 K/WP19 645811E 4459126N

sikkeler de belki çalışmalar sonucunda ortaya çıkabilir. Bu çalışmalar Cemilbey köyü ve çevresi içinde sürdürüldüğünde olasılıkla ikinci bir Selçuklu kentini belirleyebilme olanağı olabilir. Yapıların kaliteli işçilik yansıtması ayrı bir konu olmakla birlikte hiç birisinde çini görülmemesi üzerinde düşünülmesi, diğer deyimle nedenlerinin ortaya konulması gerekli görülmektedir. Amasya'da Burmalı Minare Camisinin mihrabı ve Amasya Gök Medrese Camisinin türbesinde çini kullanılması Kalehisar bağlantısını akla getiriyor. Medrese açık avlulu, iki eyvanlı ve tek katlı olması yönü ile Sinop Pervane Medresesi ile benzerlikler gösteriyor. Dolayısıyla Çorum/Kalehisar- Sinop ilintilerini de sağlayabilmek mümkün görünüyor.

Alaca- Hüseyin Gazi Medresesi medrese- imaret bitişikliği ile bölge de tek örnek olma durumundadır. İşlevi farklı olsa da medresenin önünde bitişik ikinci bir alana yer verilmesiyle Mazgirt Elti Hatun Camisini (Ayrıntılı olarak bkz. ŞAHİN, 2006a: 345-364) anımsatıyor. Taçkapı ise gerek form özelliği ve kırmızı-beyaz (?) iki renkli taş işçiliği ile Eski Malatya Ulu Camisinin batı taçkapısını anımsatıyor. 645/1247 yılı ile birlikte "Amel-i Üstad Hüsrev el Benna" (BAYBURTLUOĞLU, 1993: 286-288) adında sanatçı adı geçiyor. Bu durumda Mazgirt- Malatya- Amasya arasındaki kültürel ilintilerin benzerlikleri aynı zamanda ayrılıkları gündeme gelmektedir.

Burada bir hanın varlığının belirlenmesi çok önemli bir konudur. Yapı, kentin Samsun- Amasya yolu üzerinde bulunmasının yanı sıra Kastamonu/Sinop- Gümüşhacıköy- Alıcık- Çorum/Merkez Kalehisar (Karahisar)- Alaca/ Kalehisar (Karahisar)- Ankara/Delice (Karaduman, 1995: 190-219) bağlantısı da sağlanabilir. Diğer yandan Sinop/Durağan Hanının kapalı bölümü sekiz paye ile üç bölüme ayrılmış ve avlu kısmının taçkapısı yana alınmıştır. Burada ise kapalı bölüm yine üç sahnalı ve daha da vurgulanması gereken nokta avlu taçkapısının yana alınmasıdır. Dolayısıyla bu geleneğin Sinop ve Çorum'da görülmesi bölgesel anlayışı yansıtan özelliklerden birisi olarak tanımlanabilir. Yine burada salt anımsatma olarak Kalehisar Medresesi ile Sinop Pervane Medresesi arasındaki benzerlik yine Sinop- Çorum ilintisini güçlendiriyor.

Mecitözü/Elvan Çelebi Külliyesi

Mecitözü ilçesine bağlı Elvan Çelebi yerleşimde bulunan Elvan Çelebi Külliyesi Cami, zaviye¹² ve hamamdan oluşuyor (Harita:5¹³, Çizim:6, Resim:13,14). Caminin, girişi üzerinde bulunan yazıtına göre 681/1282-1283 yılında, babai soyundan Aşık Paşanın oğlu Elvan Çelebi tarafından (Tahman- Parlak, 2006: 398, 399) yaptırıldığı anlaşılmakla birlikte Türbe de 707/1307yılı geçiyor (EYİCE, 1995: 65-67.; Eyice, "Çorum'un Mecitözü'nde...; Elvan Çelebi Zaviyesi'nin 855/1451 yılına ait bir vakfiyesinin bulunduğu belirtiliyor. GÜRBÜZ, 1994: 25-30.; ERKOÇ, 2004). Kare planlı alanın üzeri kubbeyle örtülü olan caminin dışında, zaviye ve türbe bitişik yapı özelliğinde düzenlenmiştir. Yapımda kesme taş, tuğla yanı sıra devşirme malzeme de kullanılmıştır.

Elvan Çelebi Külliyesinin hamamı (Harita:6)¹⁴. Günümüzde oldukça kötü durumda ve yıkık durumda bulunan hamamın soğukluk bölümü ile kısmen ılık bölümleri belirnebilmektedir. Sıcaklık ve külhan kısımlarının varlığı yıkılan izlerine göre belirlenebiliyor. Soğukluk bölümü kare planlı olup, tromplarla geçilen kubbe ile örtülüdür (Çizim:6, Resim:15,16).

Elvan Çelebi yapılar topluluğu, bölge de cami+zaviye+türbe ve hamam birlikteliğini sağlaması yönüyle önemli. Aslında tarikatlara bağlı olarak zaviye geleneğinin Çorum ve çevresinde sürdüğünün göstergesi durumunda. Olasılıkla Kalehisar ve Alaca Hüseyin Gazi medreseleri de bu bağlamda düşünülebilir. Aynı düşünce bağlamında Tokat ve Çorum ilintileri de akla geliyor. Yine bu yönden Amasya'dan da ayrıldığı görülüyor. Dolayısıyla söz konusu kentlerin toplumsal yapısının farklı olduğu ve bu durumun yapıların oluşumuna, plan tiplerine yansıdığına göstergesi olarak yorumlamak daha doğru bir düşünce olarak beliriyor.

¹² Mecitözü-Elvan Çelebi Cami ve Türbesinin 17.1.1979/152 kararla tescilli yapılmıştır. Çorum Kültür Envanteri-304

¹³ Koordinatları: 36T0683256 D 4493039 K/WP32 683253E 4493067N

¹⁴ Koordinat: 36T0682844 D 4492842 K/WP35 682843E 4492845N

Merkeze bağlı Cemilbey (Çorak) köyünün dışında yer alan (Harita:7¹⁵ Cami ve Köprü bu alandaki önemli yapıları oluşturuyor.

Cemilbey (Çorak-Cehralik) Köyü Camisi

Cemil Bey (Çorak-Cehralik) yerleşiminden, Şanlı Osman (Kanlı Osman) köyüne giderken, Alaca Irmağı Köprüsünü geçmeden önce yolun sağında bir cami kalıntısı bulunmaktadır (Harita:7 Çizim:7,8, Resim:17,18) (Yapı konusunda ayrıntılı olarak bkz. Şahin, "Çorum- Merkez Cemilbey Köyünde.. 2008, 641-655). Yapı, 15.30x 17.40 m. boyutlarındadır. Duvar kalınlığı 1.10-1.20 m. arasındadır. Yapımında moloz taşın ağırlıklı olarak kullanıldığı yapı oldukça bakımsız olmakla birlikte kaplama taşlarının çoğu dökülmüş durumdadır (Resim:18,19). Kemer izleri ve köşe taşları günümüzde de belirgindir. Köşe taşları büyük iri taşların kullanılmasıyla yapılmıştır ve ahşap hatılların duvarda kullanılması yine yapım tekniğini gösteren yönlerdendir. Bu cephede de bir açıklık bulunmaktadır, olasılıkla iki pencere açıklığından söz edebilmek mümkün görünüyor. Mihrap izi belirlenebiliyor. Yüzeyde çeşitli özellikte çok sayıda seramik parçaları bulunuyor (Resim:20).

Günümüzde Çorum Müzesinde bulunan ve 124868 numara ile envantere kayıtlı olan yazıt 0.97x 0.43x 0.20 m. boyutlarındadır. Müze kayıtlarında Kalehisar tarafından 19.8.1968 tarihinde Alacahöyük Müzesine getirildiği belirtiliyor. Çorumlu Dergisinde "Çorumun cenubu şarkisinde Cemilbey Nahiyesine yarım saat mesafede bir tepe üzerinde bulunan harap olmuş bir caminin çok kıymetli bir kitabesi" şeklindeki anlatım ("Çorumun Tarih Belgeleri", Çorumlu Dergisi, Yıl:1, S.3, 15 Haziran 938 (1938), 105) bizim için çok önemli bilgiler veriyor ve bu anlatımdan altı satırlık yazıtın incelediğimiz camiye ait olduğu sonucu ortaya çıkıyor.

616/1219-20 yılı ile I. Alaeddin Keykubat dönemi bilgileri yanı sıra Ayaz-ı Atik el Melik Mesut adının belirlenmesi çok önemlidir. Diğer bir anlatımla 616/1219-20 yılında I. Alaeddin Keykubat döneminde Eski Ayaz yerleşiminde Melik Mesut tarafından yaptırılan bir caminin varlığını öğrenmiş bulunuyoruz (ŞAHİN, 2008b: 650-651, Resim:17).

Cami boyuna (derinlemesine) düzenlemelidir. İç mekanında 8.00x 8.40x 8.00 m. ölçülerinde olan üç sahına ayrılabilir. Boyuna düzenlemeli ve mihrap duvarına dik üç sahnalı planı ile Anadolu'da Selçuklu döneminde; Ani Menuçehr Camisi 1072-1092, Divriği Kale Camisi 576/1180-81, Bayburt Ulu Camisi XIII.yüzyılın başları/1200-1225, Kayseri Kölük Camisi 607/1210-11, Niğde Alaeddin Camisi 620/1223, Amasya Burmalı Minare Camisi 640/1242-43, Mazgirt Elti Hatun Camisi 650/1252-53 (Şahin, "Mazgirt Elti Hatun...2006, 345-364), Bünyan Ulu Camisi 654/1256-?, Amasya Gökmedrese Camisi 665/1266-67, Gülşehir- Kızılkaya Köyü Camisi XIII-yüzyılın sonları 1293-? ve Ayaş Ulu Camisi XIII.yüzyılın sonları-XIV.yüzyılın başları ile benzerlikler göstermektedir (Bu konuda bkz. ŞAHİN, 2014a).

Köprünün ayakları sağlam durumdadır. Kalıntılardan üç gözlü olduğu anlaşılan yapı hakkında fazla bilgi bulunmuyor (Resim:21).

Kalehisar ören yerine yakın olması iki yerleşim yeri arasında ilintilerin kurulmasını sağlıyor. İleride yapılacak olan araştırmalarda daha fazla veri sağlanabilir.

Sungurlu/Türk Hacılar Hanı Köyü Hanı

Kalehisar- Sungurlu kervan yolu bağlantısını sağlama düşüncesiyle Sungurlu İlçesine bağlı Türk Hacılar Hanı köyünde bulunan büyük olasılıkla han/kervansaray olduğu anlaşılan yapı incelenmiştir. Günümüzde bir evin altında kalmış durumda olduğu için mimari özelliklerinin bir kısmını görebilme ve buna göre

¹⁵ Koordinat: 36T0674398 D 4466965 K/WP42 674430E 4466987N, Köprü; (Koordinat: 36T0674580 D 4466790 K/WP45 674579E 4466798N

tanımlayabilme olanağı vardır¹⁶ (Harita:1¹⁷, Resim:22). Var olan kalıntılara göre yapı iki bölüden oluşmaktadır. Doğu yönünde üç sahnalı ve üzerleri beşik tonozlarla örtülü bir mekanın batı yönünde ortada üzeri beşik tonozla örtülü bir sahına açılan yan yana üç sıra halinde mekanlar yer alıyor. Bu mekanın taçkapısı olasılıkla yan da (güney) yönünde olmalıdır. Yapımda ağırlıklı olarak moloz taş kullanılmış olup, sahnaların üzerinin beşik tonozlarla örtülü olduğu anlaşılıyor¹⁸ (Çizim:9, Resim:23,24).

Yapının planı Anadolu Selçuklu dönemi içerisinde varlığını bildiğimiz ve tipolojik yönden de gruplandırdığımız hanlardan farklı özellikler taşıyor. Kapalı bölüm olasılıkla üç sahnalı ve üzerlerinin beşik tonozlarla örtülü olduğu anlaşılıyor. Farklı olan yön ise ortada üzeri beşik tonozla örtülü bir sahına açılan yan yana üç sıra halinde mekanların bulunması. Bu mekanın olasılıkla taçkapısının yandan (güney) yönünde yer alması daha da önemlisi bir yön olarak beliriyor ve Kalehisar'da bulunan kervansarayla ilintiler kurmamızı sağlıyor. İki ayrı yapıdan oluşması yönüyle Anadolu'da, Diyarbakır- Bitlis kervanyolundaki Duhan (ÜNAL, 1978: 453-480.; TUNCER, 1995: 9-34) gibi örnekleri anımsatsa da nedenleri ve farklılıkları üzerinde düşünmekle birlikte benzer uygulamanın olması bu plan türünün bölgeye ait olduğunu gösteriyor. Diğer bir yön de Ankara/Çankırı- Kalehisar/Yozgat kervan yolunun varlığının belirlenebilmesidir. Sorunlu olan yanı neden bu plan türü ile burada karşılaşıyoruz sorusuna yanıt bulunabilmesi önemlidir.

Han olabileceği düşüncesiyle Hankozlusu köyünde yapılan incelemede bir veriye ulaşmadık. Fakat Roma daha sonrasında Bizans döneminde işlendiği anlaşılan devşirme mimari parçalara rastlanıldı (Resim:25).

Çorum merkezinde, Kale Mahallesi, Anadolu Selçuklu dönemine ait önemli yapılardan birisini Kale (Harita:9) ¹⁹ oluşturuyor. Yaklaşık olarak kare planlı olan kalenin yapımda moloz, kesme taş, tuğla ve devşirme malzeme kullanılmıştır (Çizim:10, Resim:26,27). Eyvan türü taçkapıyla girilen iç mekanda, caminin dışında daha sonrasında olasılıkla 1950'li yıllarda yapılan yapılar yer aldığından iç mimarisi hakkında bilgi edinebilmek mümkün görünmüyor. Kalenin yapımına ilişkin öneriler Bizans dönemine kadar gittiği yolunda ve sonrasında Danişmentliler tarafından olasılıkla 1075 yılında ele geçirilmesinin ardından yapıldığı yönündeki öneriler güçlü görünüyor (BORAN, 2001, 65-69. ; BAKIRER, 2015: 51-78.; ÇORUM KÜLTÜR ENVANTERİ, 229). Kalenin içerisinde son dönem yerleşimleri buluyor (Resim:28,29).

Kale Camisinin²⁰ ilk yapımının I. Alaeddin Keykubad dönemine kadar indiği daha sonrasında 1732 ve 1802 yıllarında onarım geçirdiği anlaşılmaktadır (Dündar, 2004: 35, 36) (Harita:9²¹ Çizim:10, Resim:30,31). Kökeninde Anadolu Selçuklu dönemine ait olan ama daha sonra baştan yeniden yapılan Ulu Caminin²² (SABUNCUOĞLU, 1971: 27- 30.; DÜNDAR, 2004: 84-101) (Resim:32,33) minberi ilk yapıya ait olanlardan. Resim:34,35). Kalehisar'dan getirildiği belirtilen Davut oğlu Ahmet tarafından Ankaralı Neccar Abdullah oğlu Davut'a (Amel-i Davud bin Abdullah en- Neccar el- Ankaravi'ye yaptırılan minberi (KARAMAĞARALI, 1965: .120-142.; BAYBURTLUOĞLU, 1993: 36-41) sanatçı adı yönüyle özelleşiyor.

¹⁶ Yapıyla ilgili olarak; Çorum- Ankara- Kayseri kervanyolu üzerinde bulunduğu ve var olan kalıntılara göre XIII. yüzyılın başları önerilmektedir. Katharina Branning, "Hacılar Han", *The Seljuk Han Of Anatolia*, www.turkishhan.org/history.htm; Orhan Cezmi Tuncer, Ankara- Çorum kervanyolu üzerinde Hacılar, Han Kozlusu'nu belirtiyor. Bununla birlikte Han (Önüne Ek Alanlar) Bölümünde de Han Kozlusu ve Türk Hacılar Hanından söz ediyor. Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kervan Yolları*, Ankara, 2007, 101, 109. Ayrıca; Mislerovası hanının batısında Hacılar hanı olarak bilindiği, yapı altında kaldığı, temel izlerinin görüldüğü, büyükçe bir yapı olduğu, kapalı ve açık bölümden oluşan bir plana sahip olduğunun düşünüldüğü ifade edilmektedir. Osman Eravşar- A. Tükel Yavuz- G. Muhammed Vedat Toprak, *Ortaçağ'da Kuzey Anadolu Yolları ve Yol Üstü Kuruluşları*, TÜBİTAK, PROJENO:109K369, Konya, 2013, s.95 (http://uv.tulakbim.gov.tr/uv/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ&ano=182280_29bc80bb742a1d0b3bb2db2059172110).

¹⁷ Koordinat: 36T0634511 K 4461109 K/WP63 634509E 446110N

¹⁸ *Han ve bu yol üzerinde ki diğer hanlarla ilgili olarak çalışmalarımız sürmektedir.*

¹⁹ Merkez-Kalenin 8.12.1978/A-1481 kararla tescilli yapılmıştır. Çorum Kültür Envanteri-s.229. (Koordinat: 36T0665751 D 4490357 K/WP96 665855E 4490269N).

²⁰ Kale Camisinin 8.6.1979/A-1727 kararla tescilli yapılmıştır. Çorum Kültür Envanteri-s.264.

²¹ Koordinat: 36T0665332 D 4490947 K/WP103 665749E 4490374N.

²² Ulu Caminin 21.1.1983/A-4063 sayılı kararla tescilli yapılmıştır. Çorum Kültür Envanteri-272-273.; Koordinat: 36T0667127 D 4487748 K/WP117 667116E 4487748N.

Günümüze kadar değişik onarımlar geçirmiş olmasına karşın, Anadolu Selçuklu dönemine ait olabilecek yapılardan birisi de Mevlevihane Mescididir²³ Mescit, Karakeçili Mahallesi'nde Karakeçili 1. Sokak ve Karakeçili 2. Sokağın birleştiği yerde bulunuyor²⁴. 1283 yılı dolaylarında varlığını bildiğimiz Mevlevihane 1795, 1878 yıllarında onarım görmüştür. Mescit ve Mevlevihâne olarak kullanılan yapı, dikdörtgen planlıdır. Orta alanda sekizgen biçimli Semâ Meydanı ile Kuzey yönünde mescit kısmından ayrı olarak düzenlenen türbe ve mıtrıb yeri bulunmaktadır. Yapının üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür. Günümüzde sıvanmış olmasına karşın, taş temel üzerine kerpiçten ahşap hatıllı olduğu belirtilmektedir (DÜNDAR, 2004: 63) (Resim:36,37).

Değerlendirme ve Sonuç

Kalehisar; Uluborlu, Niksar, Antalya, Kayseri, Konya... kent örneklerinde olduğu gibi genellikle önemli Selçuklu yerleşimlerindedir (BAYKARA, 1996: 33-59.; BAYKARA, 2001: 149-153). Söz konusu kentlerde camiler kentin çekirdeğini oluşturmaktadır. Cemilbey (Çoraklı) Köyü Camisi bu yönüyle ikinci bir Selçuklu kentinin varlığına işaret olarak gösterebilir. Burada caminin yanı sıra olasılıkla diğer yapıların olabileceğini düşünebiliriz. Bu konuda bir şey diye bilmek için kuşkusuz daha geniş araştırmalar ve kazı yapmak gerekiyor. Cami gerek yapımda kullanılan taşlar gerekse yapım teknikleri yönüyle Kalehisar'da bulunan yapılarla benzerlik göstermesi bunu kanıtlayıcı diğer bir etmen olabilir. Bu nedenlerle Kalehisar'ın dışında ikinci bir Selçuklu yerleşimi veya kenti olasılığını da gözden uzak tutmamak gerekiyor. Türk Hacılar Hanı köyünde bulunan han Ankara/Çankırı, Çorum/Amasya-Samsun/Çorum-Yozgat kervanyolunun varlığına işaret ediyor.

Çorum merkezinde; Kale (Bakırer, 2015: 64), Ulu Cami (onarım geçirmiş) (SABUNCUOĞLU, 1971: 27-30.; DÜNDAR, 2004: 84-101.; İLİCA, 2006: 37-44) ve Kalehisar'dan getirildiği belirtilen Davut oğlu Ahmet tarafından Ankaralı Neccar Abdullah oğlu Davut'a (Amel-i Davud bin Abdullah en- Neccar el-Ankaravi'ye yaptırılan minberi (KARAMAĞARALI, 1965: 120-142.; BAYBURTLUOĞLU, 1993: 36-41), Alaca yakınlarında Kalehisar'da günümüze gelemeyen cami, medrese, han, çini fırınları (Aslanapa, 1968 1-4.; MEINECKE, 1976: 157-158.; ÖNEY, 1983: 91-92), Alaca'da Hüseyin Gazi Medresesi (XIII. yüzyılın ortaları) (KURAN, 1969: 77-79), İskilip Kalesi²⁵ Selçuklu dönemine ait önemli yapıtlar olarak sıralanabilir. Günümüze ulaşabilen veya varlığını belirleyebildiğimiz yapıtlar Çorum ve çevresinde Anadolu Selçuklularının yoğun imar etkinliklerinde bulduklarının kanıtlayıcıları durumundadır.

²³ Abdülkadir Dündar, "...Çorum Mevlevihanesi'nin Mevlana Celaleddin Rûmî'nin torunu Arif Çelebi ile Kirâ Hatun'dan doğma kızı Melike Hatun tarafından 13. Yüzyıl sonlarında semâhâne, türbe, çilehâne, mescid, hücreler, selamlık, harem dairesi, mutfak, kiler ve meşkhâne gibi bölümleriyle kurulduğunu.."/...1283 yılında vefat eden Melike Hatun Arif Çelebi ile birlikte, Demirli Karahisar ve Osmancık bölgelerinde Çorum Mevlevihânesine çok miktarda vakıflar tahsis ettiğini.." Kamil Şahin'e dayanarak açıklamaktadır. Dündar, 2004, s.65. Merkez/Mevlevihanenin 07.02.1994/3396 sayılı kararla tescilli yapılmıştır. Çorum Kültür Envanteri-316.

²⁴ Koordinat; (36T0665665 D 4491032 K/WP124 665620E 4491035N)

²⁵Selçuklulardan Sultan Alaüddin tarafından fethedildiği belirtiliyor. İlder, 1992: 6. Caca Oğlu Nureddin'in Vakfiyesi'nde Mescid (Ürürkiye Mescidi, İğdişbaşı Hanı, Emir Kızıl Hamamı (Eski Hamam), Yeni Hamam, Cami, Amire Medresesi, Medrese, İskilip Kalesi olmak üzere toplam dokuz yapıdan söz edilmesi Anadolu Selçuklularının yoğun imar etkinliklerinde bulduklarını gösteriyor. Bayburtluoğlu, 1995: 5-8.; Temir, 1989: 56, 123, 124.; Aralık-2017 ve Ocak 2018 tarihleri arasında çeşitli haber organları tarafından varlığını öğrendiğimiz yapı kalıntısı –olasıla mezar yapısı- döneme ait yapı verilerinin belirlenmesi yönünden önemli görünüyor.<http://www.haberturk.com/avm-sanilan-tarihi-yapi-mezar-odasi-cikti-1782918>).

Kaynakça

- AKDAĞ, M., (1995).; *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, İstanbul; Cem Yayınevi.
- AKTÜRE, S., (2015).; “19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Başında Çorum”, *Çorum Tarihi*, Yayına Hazırlayanlar: M. Ercan- İ. Yiğit, Çorum; Çorum Belediyesi Yayınları, s.121-165.
- ASLANAPA, O., (1968).; “Kalehisar’da Bulunan Mimari Eserler”, *Sanat Tarihi Yıllığı-II*, 1966-1968, İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s.1-5.
- ATALAY, E., (1985).; “Cemilbey (Çorak) Nahiyesinde Bulunan Bizans Selçuklu Dönemi Yapıları ve Altın Paraları”, *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 20-24 Mayıs 1985*, Ankara; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.63-74.
- BAKIRER, Ö., (2015).; “Bizans, Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum”, *Çorum Tarihi*, Yayına Hazırlayanlar: M. Ercan- İ. Yiğit, Çorum 2015, Çorum Belediyesi Kültür Yayını, s.51-78.
- BAYBURTLUOĞLU, Z., (1981).; “Anadolu’da 1308 M. Yılına Kadar Gerçekleştirilmiş Türk- İslam Yapıları Üzerine Sayısal Sınamalar”, *VIII. Türk Tarih Kurumu, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II. Ciltten ayrı basım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.941-949.
- BAYBURTLUOĞLU, Z., (1995).; “Caca Oğlu Nureddin’in Vakfiyesi’nde Adı Geçen Yapılar “, *Vakıflar Dergisi*, S.XXV, Ankara; Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s.5-8.
- BAYKARA, T., (1996).; “Ulu Camii- Selçuklu Şehrinde İskanı Belirleyen Bir Kaynak Olarak”, *Belleten*, C.LX, S.227, Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.33-59.
- Baykara, Tuncer (2001), “Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri”, *I. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler-I*, Konya; Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, s.149-153.
- BRANNING K., “Hacılar Han”, *The Seljuk Han Of Anatolia*, www.turkishhan.org/history.htm.
- BORAN, A., (2001).; *Anadolu’daki İç Kale Cami ve Mescitleri*, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DARGA, M., (1985).; *Hitit Mimarlığı/I Yapı Sanatı*, İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- DEMİRKENT, I., (1996).; *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- DÜNDAR, A., (2004).; *Çorum Cami ve Mescitleri*, Ankara; Çorum Belediyesi Yayınları.
- ERAVŞAR, Osman- YAVUZ, A. Tükel- TOPRAK, G. Muhammed Vedat (2013), *Ortaçağ’da Kuzey Anadolu Yolları ve Yol Üstü Kuruluşları*, Konya; TÜBİTAK, PROJENO:109K369.(http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TPRJ&ano=182280_29bc80bb742a1d0b3bb2db2059172110).
- ERGİN, K.- GÜÇLÜ, U. - UZ, Z., (1967).; *Türkiye ve Civarının Deprem Kataloğu (Milattan Sonra 11 Yılından 1964 sonuna kadar)*, İstanbul; İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.
- ERKOÇ, E., (2004).; *Elvan Çelebi Hayatı- Zaviyesi- Eseri- Düşünceleri*, Çorum; Elvan Çelebi Belediyesi Yayınları.
- ERÖZ, M., (1984).; “Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, 11-13 Eylül 1984 Ankara, Ankara; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. s.43-53.
- EYİCE, S., (1995).; “Elvan Çelebi Zaviyesi”, *İslam Ansiklopedisi*, C.11, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.65-67.
- EYİCE, S., “Çorum’un Mecitözü’nde Âşık Paşa-Oğlu Elvan Çelebi Zaviyesi”, dergipark.ulakbim.gov.tr/iuturkiyat/article/viewfile/1023001302/pdf.

- GÖDE, K., (1994).; *Eratnalılar*, Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GÜNDOĞDU, O., (2016).; “Alaca- Hüseyin Gazi Külliyesi Üzerine Değerlendirme”, Uluslararası Geçmişten Geleceğe Sanat Sempozyumu ve Sergisi, 26-28 Eylül 2016,Bildiriler Kitabı,s.544-564.
(academia.edu/33663688/Çorum_Alaca_Hüseyin_Gazi_Complex_.pdf)
- GÜRBÜZ, A., (1994).; “Elvan Çelebi Zaviyesi’nin Vakıfları”, Vakıflar Dergisi, S.XXIII, Ankara; Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s.25-30.
- İLTER, F., (1992).; *Bir Anadolu Kenti İskilip*, Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- HAMMER, J. V., (1991).; *Osmanlı Tarihi*, C.1, çev. M. Ata, Bugünkü dille özetleyerek yeniden yazan A. Karahan, İstanbul; Milli Eğitim Basımevi.
- İLİCA, A., (2006).; *Belgelerle Çorum Ulu Camii ve Vakıfları*, Ankara; Çorum Belediyesi Yayınları.
- KARADUMAN, H., (1995).; “Delice Selçuklu Köşkü Kurtarma Kazısı”, *V. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 25-28 Nisan 1994 Didim, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 190-219.
- KARAMAĞARALI, H., (1965).; “Çorum Ulu Camiindeki Minber”, *Sanat Tarihi Yıllığı-I*, 1964-1965, İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s.120-142.
- KOMNENA, A., (1996).; *Alexiad –Anadolu’da ve Balkan Yarım Adası’nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi’nin Tarihi Malazgirt’in Sonrası*, çev. B. Umar, İstanbul; İnkılap Kitabevi.
- KÖSEOĞLU, N., (1938/2009).; “Karahisar Temürlü’de Bir Gezi ve Toplanan Eski Paralar”, *Çorumlu Dergisi*, S.7, Yayına Haz. İ. Yiğit, (Tıpkı Basım), Çorum; Naturanorm Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., s.37-41.
- KÖSEOĞLU, N., (1938).; “Karahisar Temürlü’de İlhanilere Aid Bir Kaç Sikke”, *Çorumlu Dergisi*, Sayı:8, Yayına Haz. İ. Yiğit, (Tıpkı Basım), Çorum; Naturanorm Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., s.286-288.
- KURAN, A., (1969).; *Anadolu Medreseleri-I*, Ankara; Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları.
- MEINECKE, M., (1976).; *Fayencedekorationen Seldschukischer Sakralbauten in Kleinasien*, Teil:II, Beiheft:13, Tübingen; Verlag Ernst Wasmuth.
- NAUMANN, R., (1985).; *Eski Anadolu Mimarlığı*, çev. B. Madran, Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- OSTROGORSKY, G., (1986).; *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. F. Işıltan, Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖNEY, G., (1983).; “Bir Grup Selçuklu Seramiğinde İnsan Tasviri”, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi-III*, İzmir; Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s.91-92.
- ÖZCAN, K., “Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri II: Karahisarlar”, <http://www.millifolklor.com>, s.89-101.
- SABUNCUOĞLU, İ., (1971).; “Çorumda Ulu Cami”, *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim-I*, Çorum; s.27- 30.
- SÖZEN, M., (1970).; *Anadolu Medreseleri (Açık Medreseler)*, C.1, İstanbul; İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.
- ŞAHİN, İ., (1993).; “Çorum” mad., *İslam Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.373.
- ŞAHİN, M. K., (2004).; “Samsun- Çarşamba Yayıncılar Köyü Camii”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4,Sayı-2, Erzurum; Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, s.15-36.
- ŞAHİN, M. K., (2006a).; “Mazgirt Elti Hatun Camisi, Türbesi ve Çoban Baba (Dede) Türbesi Üzerine Gözlemler”, *Anadolu Arkeolojisine Katkılar: 65. Yaşında Abdullah Yayıncıya Sunulan Yazılar*, Turan Takaoğlu, İstanbul; Hitit Color, s.345-364.

- ŞAHİN, M. K., (2006b).; “Anadolu Selçuklu Döneminin Önemli Yapıtlarından Çakallı Han Üzerine Bazı Düşünceler”, *Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu, 4-6 Mayıs 2006, Geçmişten Geleceğe Samsun-2006, Bildiriler, 1. Kitap*, Yayına Haz. Doç. Dr. Cevdet Yılmaz, Samsun; Samsun Büyükşehir Belediyesi yayınları, s.427-447.
- ŞAHİN, M. K., (2007).; “Pervane Muineddin Süleyman ve Oğullarının Yaptırdığı Yapılar Üzerine Bazı Gözlemler”, *Uluslar arası Türk Sanatı ve Arkeolojisi Sempozyumu, 25-27 Nisan 2007, Prof. Dr. Oluş Arık ve Prof. Dr. Rüçhan Arık'a Armağan, Konya Kitabı X, Yeni İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Özel sayı, Aralık 2007, Ed. Prof. Dr. Haşim Karpuz- Doç. Dr. Osman Eravşar, Konya; İnci Kağıtçılık Ofset Matba san. Ltd. Şti., s. 543-578.*
- ŞAHİN, M. K., (2008a).; "Merzifon'da Günümüze Gelemeyen Üç Yapı: Kara Mustafa Paşa Çeşmesi, Dedeoğlu Camisi ve Çeşmesi", *Uluçam Armağanı*, Ed. Doç. Dr. Ali Boran- Yrd. Doç. Dr. Osman Aytekin- Yrd. Doç. Dr. Mehmet Top, Van Çevre ve Kültür Dergisi, Mayıs 2008, Ankara, Uyum Ajan, s.275- 290.
- ŞAHİN, M. K., (2008b).; "Çorum- Merkez Cemilbey Köyünde Bir Selçuklu Camisi", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu, 23-25 Kasım 2007, II. C., Çorum; Çorum Belediyesi Yayınları, s. 641-655.*
- ŞAHİN, M. K., (2010a).; “Amasya-Hamamözü- Çay Köyü ve Gümüşhacıköy- Köseler Köyünde Bilinmeyen İki Cami”, *XII. Ortaçağ- Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, 15-17 Ekim 2008, Çanakkale, Bildiriler, Ed. Prof. Dr. A. Osman Uysal, Yrd. Doç. Dr. A. Yavaş, Dr. M. Dünder, Arş. Gör. O. Koçyiğit, İzmir; Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Yayınları, s.73- 92.
- ŞAHİN, M. K., (2010b).; “Merzifon’da Kara Mustafa Paşa’nın Yaptırdığı Çeşmeler”, *Geçmişten Günümüze Merzifon*, Ed. Doç. Dr. Hasan Babacan, Ankara; Merzifon Belediyesi Yayınları, s.409-444.
- ŞAHİN, M. K., (2010c).; “Amasya Müzesi’nde Bulunan Anadolu’da Selçuklu Dönemine Ait Sikkeler”, *Çorum Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi- The Journal of Çorum for Historical and Cultural Studies*, Yıl:2010, C.1, S.2, Ankara; Çorum Belediyesi Yayınları, s.53-70.
- ŞAHİN, M. K., (2012a).; “Selçuklular Zamanında Türkiye’ Kitabında Geçen Yapılar Üzerine Sayısal Saptamalar”, *Uluslar arası Katılımlı XV. Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Anadolu Üniversitesi Eskişehir 19-21 Ekim 2011, Cilt 2, (Proceedings of The XVth International Symposium of Medieval and Turkish Era Excavations and Art History Researchs- Anadolu University Eskişehir 19-21 October 2011, Volume 2, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü- Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (ASTAM), Eskişehir; Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 701-715.
- ŞAHİN, M. K., (2012b).; "Samsun Müzesi'nde Bulunan Anadolu'da Selçuklu Dönemine Ait Sikkeler", *Samsun Sempozyumu*, 13-16 Ekim 2011, C.III, Ed. M. Aydın- B. Şişman- S. Özyurt- H. Atsız, Samsun; Samsun Valiliği Yayınları, s.603-633.
- Şahin, Mustafa Kemal (2013), “Anadolu’da Selçuklu Döneminde Niğde ve Kayseri Çevresinde Bulunan Taçkapılar Üzerine Bazı Düşünceler/ Some Ideas on Portals Located in Surroundings of Niğde and Kayseri in The Anatolian Seljuk Period”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, Cilt: 6, Sayı: 25, Volume:6, Issue: 25, - Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU Armağanı-, www.sosyalarastirmalar.com Issn:1307-9581, s.473-498.
- ŞAHİN, M. K., (2014a).; *Anadolu’da Selçuklu Dönemi Camileri-I Boyuna (Derinlemesine/Dikine) Düzenlemeli Camiler (Anadolu Selçuklu Devleti’nin Yıkılışına Kadar)*, Ankara; Merdiven Yayınları (ISBN NO: 978-975-8991-22-8).
- ŞAHİN, M. K., (2014b).; “Orta Karadeniz Bölgesinde Bulunan Anadolu Selçuklu Dönemine Ait Yapıların Çözümlemeli Plan İrdelenmesi”, I. Uluslar arası Selçuklu Sempozyum Selçuklu Tarihi Kültür ve Medeniyet (Bildiriler II), 27-30 Eylül 2010- Kayseri, Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.369-419.
- ŞAHİN, M. K., (2015).; “Merzifon’da Az Bilinen ve Bilinmeyen Bir Grup Çeşme Üzerine Gözlemler”, *III. Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yöresi Sempozyumu*, 08-10 Ekim 2015

Merzifon, Bildiri Kitabı, Ed. Doç. Dr. Asım Çoban- Prof. Dr. Hasan Babacan- Prof. Dr. Mustafa Çolak- Dr. İbrahim Serbestoğlu- Öğr. Gör. Ahmet Sağlam, Ankara; Edge Akademi Yayıncılık, s.467-515.

ŞAHİN, M. K., (2017).; “Amasya ve Çevresinde Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerine Ait Bazı Yapıların Tipolojik Yapıları Üzerine Gözlemler/ Observations on the Typological Structures of Some Buildings in Anatolia Seljuks and Ottoman Period in Amasya and Environs”, *Uluslararası Amasya Sempozyumu*, 04-07 Ekim 2017 Amasya, Amasya; Amasya, Amasya Üniversitesi Yayınları, s.1429-1457.

TAHMAN, B. - PARLAK, S., (2006).; “Tarikat Yapıları”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Mimarlık- Sanat)*, C.2, Ed. A. Uzey Peker- A. Kenan Bilici, Ankara; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.398, 399.

TEKELİ, İ., (2015).; “Mütareke ve Kurtuluş Savaşında Çorum”, *Çorum Tarihi*, Yayına Hazırlayanlar: M. Ercan- İ. Yiğit, Çorum; Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.

TEMİR, A., (1989).; *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur El-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Arapça - Moğolca Vakfiyesi*, Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TUNCER, O. C., (1995).; “Diyarbakır- Bitlis Kervanyolu ve Üzerindeki Hanlarımız”, *Vakıflar Dergisi*, S.XXV, Ankara; Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 9-34.

TUNCER, O. C., (2007).; *Anadolu Kervan Yolları*, Ankara; PYS Vakıf Sistem Mat.

VATİN, N., (1995).; “Osmanlıların Yükselişi 1451-1512”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-I Osmanlı Devletinin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, Yay. Yön. R. Mantran, çev. S. Tanilli, İstanbul; Cem Yayınevi.

ULUÇ, S., (2015).; “Çorum ve Çevresi”, *Çorum Tarihi*, Yayına Hazırlayanlar: M. Ercan- İ. Yiğit, Çorum; Çorum Belediyesi Yayınları, s.19-48.

UZUNÇARŞILI, İ. H., *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.1, (Basım yeri ve yılı bulunmuyor).

UZUNÇARŞILI, İ. H., *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.2, (Basım yeri ve yılı bulunmuyor).

ÜNAL, R. H., (1978).; “Osmanlı Öncesi Deirden Yayınlanmamış Birkaç Han Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, *Albert Gabriel Özel Sayısı-*, Ankara; Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s.453-480.

Çorum Kültür Envanteri-304.

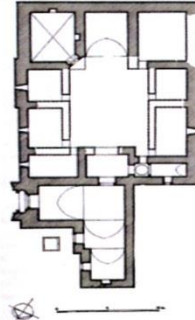
“Çorumun Tarih Belgeleri”, *Çorumlu Dergisi*, Yıl:1, S.3, 15 Haziran 938 (1938), s.105.

Harita:1 Araştırmanın Yapıldığı Alan ÇORUM-I BÖLGESİ
(Alaca-Mecitözü-Sungurlu ve Merkez İlçeleri)

Harita:2 Alaca/Söğütözü-Hüseyin Gazi
Medresesi (Google Earth-20 Ekim 2017)

Çizim:1 Çorum-Alaca Hüseyin Gazi
Medresesi (A. Kuran, 1969, s.77)

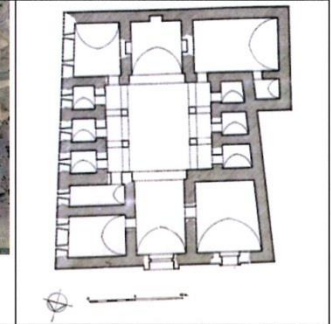
Resim:3 Alaca/Mahmudiye-Kalehisar
Ören Yerinin Genel Görünümü
(15-16. Ağustos. 2017)

Resim:4 Alaca/Mahmudiye-Kalehisar Ören
Yerinde Yüzeyle Bulunan Seramiklerden
Görünüm (15-16. Ağustos. 2017)

Harita:4 Kalehisar Ören Yeri
(Google Earth-2 Ağustos.2017)

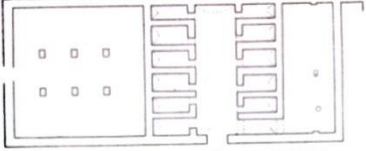

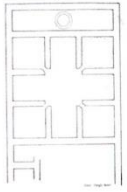

Çizim:2 Çorum- Kalehisar Medresesi
(A.Kuran, 1969, s.64)

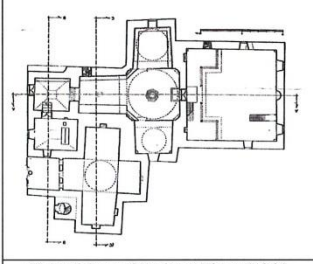
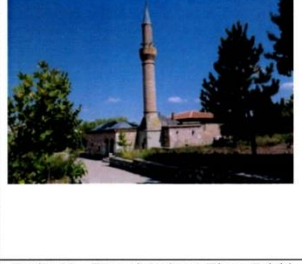
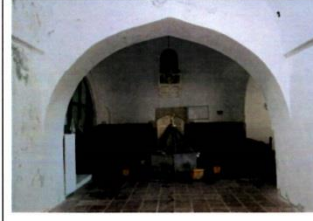

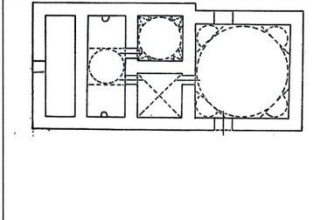

Resim:5 Alaca/Mahmudiye-Kalehisar

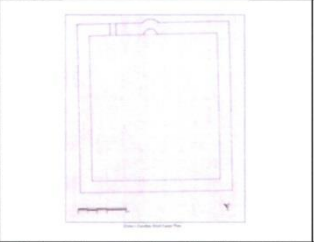
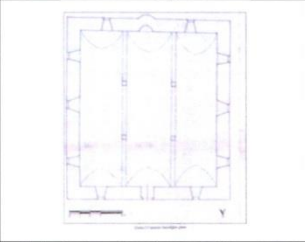

Resim:6 Alaca/Mahmudiye-Kalehisar

Ören Yeri. Medresenin Genel Görünümü (15-16. Ağustos. 2107)	Ören Yeri. Medresenin Avlusundan Görünüm (15-16. Ağustos. 2107)
	
Çizim:3 Çorum/Alaca- Kalehisar Kervansarayı (O. Aslanapa, 1969, 6.)	
	
Resim:7 Alaca/Mahmudiye-Kalehisar Ören Yeri. Hanın Genel Görünümü (15-16. Ağustos. 2107)	Resim:8 Alaca/Mahmudiye-Kalehisar Ören Yeri. Hanın İç Mekanından Ayrıntı (15-16. Ağustos. 2107)
	
Çizim:4 Çorum/Alaca- Kalehisar Hamamı (O. Aslanapa, 1969, 13.)	Resim:9 Alaca/Mahmudiye-Kalehisar Ören Yeri. Hamamın Yeri (15-16. Ağustos. 2107)

A photograph showing the remains of a bathhouse (hamam) at the Alaca/Mahmudiye-Kalehisar site. The structure is partially buried in a field of tall green grass and weeds.	A photograph of a large, dark, jagged rock formation, likely the remains of a mosque (mescit) or a fortification, situated on a rocky hillside.
A close-up photograph of the rock formation, showing its layered and craggy texture.	A satellite map showing the location of the site in Çorum, Turkey, near Mecitözü. The map highlights the Elvan Çelebi Mosque and Zaviyesi.
<p>Resim:10 Alaca/Mahmudiye-Kalehisar Ören Yeri. Hamamın Kalıntıları. (15-16. Ağustos. 2107)</p>	<p>Resim:11 Alaca/Mahmudiye-Kalehisar Ören Yeri. Kale Mescidinin Görünümü. (15-16. Ağustos. 2107)</p>
<p>Resim:12 Alaca/Mahmudiye-Kalehisar Ören Yeri. Kale Mescidinden Ayrıntı. (15-16. Ağustos. 2107)</p>	<p>Harita:5 Çorum/Mecitözü Elvan Çelebi- Elvan Çelebi Cami ve Zaviyesi (Google Earth-3 MAYIS 2016)</p>

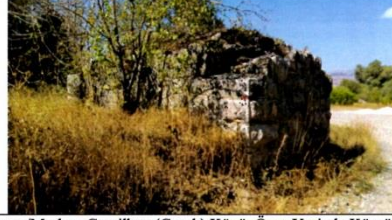
	
<p>Çizim:5 Çorum/Mecitözü Elvan Çelebi-Elvan Çelebi Cami ve Zaviyesi Planı (S. Eyice, Levha:XIV)</p>	<p>Resim:13 Çorum/Mecitözü-Elvan Çelebi-Elvan Çelebi Cami ve Zaviyesinin Genel Görünümü (18-19.Ağustos 2017).</p>
	
<p>Resim:14 Çorum/Mecitözü-Elvan Çelebi-Elvan Çelebi Cami ve Zaviyesinin İçerisinden Görünüm (18-19.Ağustos 2017).</p>	<p>Harita:6 Çorum/Mecitözü Elvan Çelebi-Elvan Çelebi Hamamının Bulunduğu Alan (Google Earth-4 Mayıs 2016)</p>
	
<p>Çizim:6 Çorum/Mecitözü-Elvan Çelebi-Elvan Çelebi Hamamı Planı (S. Eyice, Levha:12)</p>	<p>Resim:15 Çorum/Mecitözü-Elvan Çelebi-Elvan Çelebi Hamamının Genel Görünümü (18..Ağustos 2017).</p>

	
<p>Resim:16 Çorum/Mecitözü-Elvan Çelebi-Elvan Çelebi Hamamın İçeriden Görünümü (18..Ağustos 2017).</p>	<p>Harita:7 Çorum/Merkez-Cemilbey (Çorak)Köyü Ören Yeri Cami ve Köprü'nün Bulunduğu Alan (Google Earth-14 Nisan 2018)</p>
	
<p>Çizim:7 Çorum/Merkez- Cemil Bey Köyü Camisi (M.K. Şahin, 2008, s.645)</p>	<p>Çizim:8 Çorum/Merkez- Cemil Bey Köyü Camisi Restitüsyon Planı (M.K. Şahin, 2008, s.653)</p>
	
<p>Resim:17 Çorum/Merkez-Cemilbey (Çorak) Köyü. Ören Yerinin Genel Görünümü 18.Ağustos.2107</p>	<p>Resim:18 Çorum/Merkez-Cemilbey (Çorak) Köyü. Ören Yerde Caminin Görünümü (18.Ağustos 2017).</p>

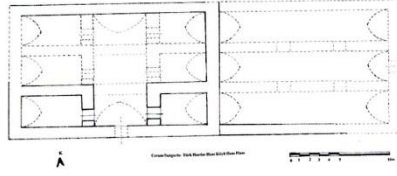

Resim:19 Çorum/Merkez-Cemilbey (Çorak) Köyü. Ören Yerinde Caminin İçerisinde Yapılan Kaçak Kazılar Sonucunda Yıkılan Mihrap Duvarından Görünüm (18.Ağustos 2017).

Resim:20 Çorum/Merkez-Cemilbey (Çorak) Köyü. Ören Yerinin Yüzeyinde Rastlanan Seramik Parçalarından Görünüm (18.Ağustos 2017).

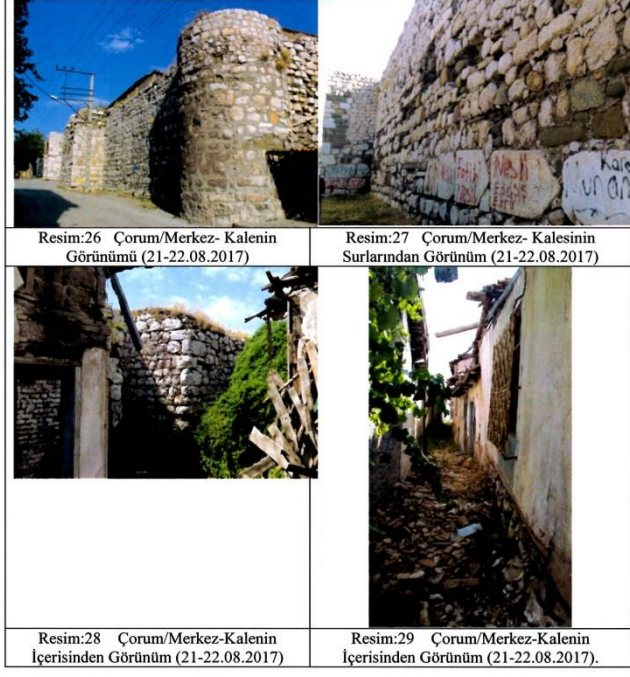

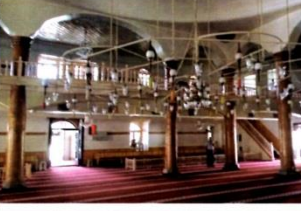
Resim:21 Çorum/Merkez-Cemilbey (Çorak) Köyü. Ören Yerinde Köprü'nün Görünümü (18..Ağustos 2017).

Çizim:9 Çorum/Sungurlu- Türk Hacılar Hanı Köyü Hanı Planı (19.08.2017)

	
Resim:22 Çorum/Sungurlu- Türk Hacılar Hanı Köyünde Günümüzde Hanın Üzerine Yapılan Evin Genel Görünümü (19.08.2107)	Resim:23 Çorum/Sungurlu- Türk Hacılar Hanı Köyünde Bulunan Hanın Kalıntıları. (19.08.2107)
	
Resim:24 Çorum/Sungurlu- Türk Hacılar Hanı Köyünde Bulunan Hanın Kalıntıları. (19.08.2107)	Resim:25 Çorum/Sungurlu-Han Kozlusu Köyü (19.08.2107)
	
Harita:9 Çorum/Merkez-Kale (Google Earth- 13 Ekim 2014)	Çizim:10 Çorum/Merkez- Kalesi Planı (Çorum Belediyesi Arşivinden)

	
<p>Resim:30 Çorum/Merkez-Kalenin İçerisinde Yer Alan Kale Camisinin Görünümü (21-22.08.2017)</p>	<p>Resim:31 Çorum/Merkez-Kalenin İçerisinde Yer Alan Kale Camisinin İçerisinden Görünüm (21-22.08.2017).</p>
	
<p>Resim:32 Çorum/Merkez- Ulu Cami (21-22.08.2017)</p>	<p>Resim:33 Çorum/Merkez- Ulu Caminin İçerisinden Görünüm (21-22.08.2017)</p>

